

Kazimierz Dopierała
Jarosław Matysiak
Józef Malinowski
Poznań

MATERIAŁY LUDWIKA JAXY-BYKOWSKIEGO
(1881–1948)
(P.III–37)

Ludwik Ferdynand Jaxa-Bykowski, ps. „Kulczycki”, urodził się 19 stycznia 1881 r. w folwarku Zagwoźdź (powiat stanisławowski), jako syn Stanisława Jakuba herbu Gryf i Joanny z Dobrowolskich. Wywodził się ze starego, szlacheckiego rodu o dużych tradycjach patriotycznych. Wychowywał się w Kolińcu gdzie pobierał nauki początkowe, a następnie od 1891 r. uczęszczał do c. k. Gimnazjum Wyższego w Stanisławowie, które ukończył w czerwcu 1899 r.

W październiku tegoż roku rozpoczął studiować nauki przyrodnicze, filozofię i pedagogikę na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego. W trakcie studiów, od października 1901 r. do lipca 1903 r., pracował jako tzw. demonstrator (odpowiednik zastępcy młodszego asystenta) w Zakładzie Botaniki Uniwersytetu Lwowskiego.

W międzyczasie, w listopadzie 1903 r. złożył państwowy egzamin na nauczyciela szkół średnich, a we wrześniu 1904 r. rozpoczął pracę w c. k. Gimnazjum w Przemyślu w charakterze zastępcy nauczyciela.

W czerwcu 1904 r. ukończył studia, a w listopadzie tegoż roku otrzymał tytuł doktora filozofii w zakresie zoologii na podstawie dysertacji (z Józefem Nusbaumem) *Beiträge zur Morphologie des parasitischen Knochenfisches Fierasfer Cuv. (Badania anatomiczne nad gatunkiem rodzaju Fierasfer Cuv.)*.

Zaangażował się również w działalność polityczną. Około 1905 r. został członkiem Ligi Narodowej.

Od września 1906 r. do czerwca 1921 r. był nauczycielem w gimnazjach: w Przemyślu, Samborze i we Lwowie. W latach 1917–1918 był dyrektorem c. k. VIII Gimnazjum we Lwowie. W listopadzie i grudniu 1918 r. uczestniczył jako ochotnik w polsko-ukraińskich walkach o Lwów.

W 1919 r. uczestniczył w pracach Komisji Rządzącej – najwyższej władzy cywilnej dla byłego zaboru austriackiego. W październiku tegoż roku został przydzielony do Zarządu Rady Szkolnej Krajowej we Lwowie. W październiku 1920 r. powierzono Ludwikowi Jaxie-Bykowskiemu pełnienie obowiązku wizytatora szkół. W czerwcu 1921 r. został wizytatorem w Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. W październiku 1921 r. został powołany na profesora zwyczajnego zoologii w Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie. Prowadził zajęcia z tego przedmiotu ze szczególnym uwzględnieniem parazytologii i biologii. W lipcu 1923 r. został dyrektorem Departamentu Nauki i Szkół Wyższych w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Obowiązki te pełnił do marca 1924 r.

W tym samym roku, w celu uzupełnienia wiedzy wyjechał na Zachód. Studia podjął na Sorbonie i w Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu, a następnie na Uniwersytecie w Marburgu. Przebywał także w stacjach zoologicznych w Trieście i Banyulssur-Mer.

W maju 1926 r. habilitował się z pedagogiki eksperymentalnej i dydaktyki nauk przyrodniczych na Uniwersytecie Poznańskim (UP), a rok później – w kwietniu 1927 r. postanowieniem Prezydenta Rzeczypospolitej – na tymże uniwersytecie został mianowany profesorem zwyczajnym. Od października 1927 r. kierował Katedrą Pedagogiki.

W latach 1929/30 i 1932/33 pełnił funkcję Dziekana na Wydziale Humanistycznym UP. Po likwidacji Katedry Pedagogiki we wrześniu 1933 r. rozporządzeniem ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, nadal prowadził wykłady jako docent. We wrześniu 1934 r. został przeniesiony w „stan emerytalny”. Korzystając z praw docenta prowadził zajęcia na Uniwersytecie Poznańskim bez pobierania za nie honorarium aż do wybuchu wojny.

Po wybuchu II wojny światowej, na początku września 1939 r. przedostał się do Warszawy, gdzie służył w Ochotniczej Straży Obywatelskiej aż do kapitulacji miasta. Pod koniec września przyłączył się do konspiracyjnej działalności Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych.

Jesienią 1940 r. wystąpił z inicjatywą uruchomienia tajnych kursów nauk humanistycznych i prawno-politycznych. Z podobnymi planami wystąpiła tajna organizacja konspiracyjna „Ojczyzna”. Jej członek, ks. Maksymilian Rode nawiązał kontakt z profesorami UP, w tym z Ludwikiem Jaxą-Bykowskim, celem uruchomienia konspiracyjnej uczelni wyższej. Trzon kadry pedagogicznej mieli stanowić pracownicy naukowci Uniwersytetu Poznańskiego, którzy w wyniku przymusowego wysiedlenia przez Niemców z Poznania, przebywali w stolicy. W październiku 1940 r. powołano komitet organizacyjny tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich (UZZ), który miał być kontynuacją Uniwersytetu Poznańskiego. W styczniu 1941 r. wybrano władze UZZ. Pierwszym rektorem został Ludwik Jaxa-Bykowski. Funkcję tę pełnił do 1943 r. pod pseudonimem „Kulczycki”.

W okresie jego kadencji rozbudowano stopniowo strukturę organizacyjną; z dwóch wydziałów w 1940 r. do sześciu w 1943 r. W latach 1943/44 pełnił funkcję prorektora (rektorem był prof. Roman Pollak). W maju 1944 r. został wybrany dziekanem Wydziału Humanistycznego UZZ. Poza tą pracą we władzach uczelni prowadził też wykłady dla studentów. Wykładał pedagogikę ogólną na Wydziale Humanistycznym oraz filozofię polityki na Wydziale Prawa i Ekonomicznym. Po upadku Powstania Warszawskiego, Ludwik Jaxa-Bykowski wykładał w filii UZZ w Kielcach i Jędrzejowie na kompletach filozofii, germanistyki, historii. W semestrze 1944/45 wykładał tam psychologię eksperymentalną i wychowawczą oraz pedagogikę i dydaktykę.

W okresie okupacji prowadził także tajne nauczanie w szkolnictwie średnim.

Obok kierowania Uniwersytetem i pracą pedagogiczną, Ludwik Jaxa-Bykowski aktywnie zaangażował się w działalność konspiracyjną o charakterze narodowym. W październiku 1939 r. współtworzył Narodowo-Ludową Organizację Wojskową – działającą od października 1939 do listopada 1942 r. Następnie, jesienią 1942 r. został członkiem Służby Cywilnej Narodu (SCN). W strukturach SCN – będącą organizacją cywilną – pełnił stanowisko kierownika Grupy Wychowania Narodowego. W latach 1943–1945 był członkiem Zarządu Głównego SN.

W kwietniu 1945 r. powrócił do Poznania i objął Katedrę Pedagogiki na nowo uruchamianym Uniwersytecie Poznańskim jako profesor kontraktowy. Od 1946 r. prowadził też wykłady z antropologii na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym UP oraz wykłady z pedagogiki systematycznej i wycieczki pedagogiczne na Studium Wychowania Fizycznego. Od czerwca 1945 r. pełnił funkcję kuratora Koła Psychologów i Pedagogów UP, a po ich rozdzieleniu się był kuratorem Koła Pedagogicznego.

Dorobek naukowy Ludwika Jaxy-Bykowskiego obejmuje prace z dziedziny botaniki (*Sztuczne wywoływanie zboczenia w budowie rosiczki* 1910) i zoologii (*O faunie morskiej* 1902), pedologii (*Kilka uwag o odpowiedziach błędnych przy badaniach pedologicznych* 1930), dydaktyki nauk przyrodniczych (*Rysunek w nauce biologii. Kształt i barwa* 1914; *Ćwiczenia praktyczne z biologii* 1921; *Ćwiczenia pisemne i rysunkowe przy nauce przyrodoznawstwa* 1923) i psychologii. Prowadził badania doświadczalne nad zagadnieniami psychologicznymi, wyłaniającymi się w życiu szkoły (*Z doświadczeń pedagogicznych nad klasą pierwszą* 1914; *Zasady pedagogiki doświadczalnej* 1920). Był jednym z pionierów pedagogiki eksperymentalnej w Polsce i jednym z pierwszych rzeczników samorządu uczniowskiego i gmin szkolnych (*Gminy szkolne (Doświadczenia praktyczne)* 1912; *Gmina szkolna im. Jędrzeja Śniadeckiego w Gimnazjum VIII. we Lwowie* 1918; *Samorząd w szkołach polskich* 1923). Ludwik Jaxa-Bykowski określał antropologię pedagogiczną jako naukę o człowieku w związku z zadaniami wychowawczymi, jako część pedologii. Uznawał, że ustalenie strony patologicznej, jakości i obfitości zboczeń i schorzeń w dziedzinie somatycznej i psychicznej pozostaje w związku z rasą, rozwojem i konstytucją ciała (*Antropologia pedagogiczna w Polsce* 1931, *Stosunki rasowe wśród naszych abiturientów gimnazjalnych* 1932, *Zagadnienie ras w szkole polskiej* 1934; *Zagadnienie doboru rasowego w wychowaniu*, 1935). Zajmował się także organizacją szkolnictwa (*Projekty organizacji szkolnictwa polskiego* 1919, *Szkolnictwo wyższe w Polsce* 1924). Określił cele nauczania (zwłaszcza nauk biologicznych) dla wszystkich szczebli szkolnictwa (*Nowe programy przyrodoznawstwa* 1933; *Współdziałanie domu i szkoły w wykształceniu przyrodniczym młodzieży* b. d.). Łącznie dorobek naukowy Ludwika Jaxy-Bykowskiego obejmuje około 200 prac, artykułów i recenzji.

W latach 1920–1926 był członkiem komitetu redakcyjnego „Rozpraw Biologicznych”, a w latach 1920–1929 pełnił funkcję redaktora naczelnego czasopisma „Muzeum”.

Ludwik Jaxa-Bykowski był członkiem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (od 1916 r., członek Komisji Filozoficznej od 1930 r., sekretarz generalny PTPN w latach 1945–1946). Ponadto był członkiem: Polskiego Towarzystwa Antropologicznego od 1926 r.; Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego od 1928 r., Poznańskiego Towarzystwa Psychologicznego od 1929 r., Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego od 1937 r. i członkiem Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych (przed 1939). W 1946 r. został współpracownikiem Komisji Antropologicznej Polskiej Akademii Umiejętności.

W okresie międzywojennym był związany ze Stronnictwem Narodowym, w ramach którego sympatyzował z grupą tzw. „młodych” skupionych wokół Kazimierza Kowalskiego i Jędrzeja Gierycha. Był także filistrem honorowym i kuratorem K! Masovia oraz (od 1931) K! Chrobria.

Praca na Uniwersytecie Poznańskim oraz działalność naukowa Ludwika Jaxy-Bykowskiego zostały gwałtownie przerwane jesienią 1947 r. Miało to bezpośredni związek z jego

działalnością polityczną. M. in. brał udział w zebraniach Wydziału Szkolenia i Wychowania Narodowego Stronnictwa Narodowego.

W październiku 1947 r. został aresztowany przez Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu. Oskarżony o „przynależność do nielegalnej organizacji Stronnictwa Narodowego mającej na celu zmienić przemocą obecny ustrój Państwa Polskiego” został skazany przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu na 6 lat pozbawienia wolności. Zwolniony ze względu na zły stan zdrowia w marcu 1948 r, zmarł trzy miesiące później 28 czerwca 1948 r. na zapalenie płuc. Pochowany został na Cmentarzu Jeżyckim przy ul. Nowina w Poznaniu (kwatera L, rząd 20, miejsce 31).

Rodziny nie założył.

Materiały po Ludwiku Jaxie-Bykowskim w ilości 0, 13 mb zostały pozyskane w darze przez PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu od doc. dr Marii Walentynowicz w listopadzie 1969 r (ks. nabytków „B” nr 4). Kolejny dopływ archiwaliów w ilości 0, 02 mb nastąpił w grudniu 2019 r. oraz pojedynczy dokument w listopadzie 2022 r. Materiały przekazał prof. Andrzej Malinowski (ks. nabytków „B” 451 i „B” 483). Prace porządkowe rozpoczął w marcu 1973 r. a zakończył w maju tegoż roku Kazimierz Dopierała. Inwentarz poprawili i uzupełnili o nowe nabytki Jarosław Matysiak i Józef Malinowski w kwietniu 2021 r. i listopadzie 2022 r. Rozmiar zespołu wynosi 0,15 mb. Zawiera materiały z lat 1904–2008. Został podzielony na 3 zasadnicze grupy, zgodnie z metodami przyjętymi w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie.

Stworzono inwentarz ciągły spuścizny zdając sobie sprawę z jego niedoskonałości, ze względu na brak uwzględnienia w nim materiałów będących w posiadaniu Archiwum UAM. Musimy zwrócić jednak uwagę na wykorzystanie przez twórcę spuścizny odwrotnej strony listów do pisania artykułów.

W grupie I – materiałów naukowych – znajdują się archiwalia z lat 1925–1948, składające się z trzech podgrup: A. Opracowania, artykuły, referaty; B. Wykłady; C. Materiały warsztatowe. W podgrupie pierwszej liczącej 5 j. a. zwraca uwagę fragment maszynopisu opracowania *Zasady pedagogiki doświadczalnej ze szczególnym uwzględnieniem szkoły polskiej*. Artykuły i referaty dotyczą m. in. kwestii związanych z nauczaniem młodzieży, jej wychowaniem oraz szkolnictwa wyższego. W podgrupie drugiej składającej się z 2 j. a., znalazły się wykłady z biometrii oraz estetyki.

Materiały warsztatowe tworzące podgrupę trzecią, liczą 4 j. a., i zawierają dane dotyczące wzrostu psychicznego i fizycznego młodzieży polskiej. Dane te zbierał autor spuścizny na terenie całej Polski, szczególnie interesowali go uczniowie szkół średnich.

Grupę II tworzą materiały działalności organizacyjno-naukowej i biograficzne z lat 1904–1948 w ilości 6 j. a. W pierwszej jednostce archiwalnej tej grupy znajdują się materiały z okresu powojennego, dotyczące działalności naukowej i społecznej autora spuścizny na Uniwersytecie Poznańskim. Zawierają one sprawozdania z inauguracji, przemówienia inauguracyjne i instrukcje. Niektóre dokumenty z materiałów tej grupy należałoby przenieść do bardziej odpowiadających ich charakterom działów, lecz twórca spuścizny sam nadał im taki kształt, tak, że nie można ich wyodrębnić.

Jednostki zawierające materiały biograficzne są bardzo ciekawe. Znajduje się tam pamiętnik zatytułowany *Historia kolka w płocie* pisany w 1947 r. dla potomnych, jako rekompensata spalonych kilkudziesięciu tomów zapisków pamiętnikarskich, wspomnienia z

z września 1939 r., relacje ze znajomymi i materiały dotyczące procesu przeciwko autorowi spuścizny. Grupę zamyka jednostka zawierająca materiały gospodarcze i finansowe.

Grupę III zawierającą materiały z lat 1929–2008 tworzą 3 j. a. Nieliczna jest korespondencja. Dlatego też nie rozdzielono jej na wychodzącą i wpływającą. Materiały o twórcy spuścizny są reprezentowane przez wycinek prasowy donoszący o śmierci Ludwika Jaxa-Bykowskiego oraz artykuły o jego życiu i działalności. Na końcu umieszczono egzemplarz *Księgi pamiątkowej I. Gimnazjum Państw. im. Mieczysława Romanowskiego w Stanisławowie*.

Należy zaznaczyć, że spuścizna ta, jest tylko fragmentem materiałów pozostawionych przez Ludwika Jaxę-Bykowskiego, których uzupełnienie znajduje się w Archiwum Uniwersytetu im A. Mickiewicza w Poznaniu.

W PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu nadano spuściźnie sygnaturę P. III–37. Inwentarz liczy 20 jednostek. Dołączono do niego 1 aneks.

Źródła i bibliografia

1. Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu: Materiały Ludwika Jaxy-Bykowskiego (1881–1948), sygn. P. III-37, j. a. 13, 14, 15, 16, 19.
2. Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, sygn. 15/650, 15/651
3. Bobrowska-Nowak W., *Bykowski-Jaxa (Jaksa) Ludwik*, [w:] *Słownik psychologów polskich*, pod red. E. Kosnarewicz, T. Rzepy, R. Stachowskiego, Poznań 1992, s. 41–42.
4. Boksa M., *Ludwik Jaxa-Bykowski 11 I 1941–1943*, [w:] *Poczet rektorów Almae Matris Posnaniensis*, pod red. T. Schramma i A. Marciniak, Poznań 2004, s. 125–133.
5. Hellwig J., *Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948), profesor Uniwersytetu Poznańskiego i kierownik Katedry Pedagogiki*, „Kultura i Edukacja” 1996, nr 2, s. 127–136.
6. Jaxa-Kwiatkowska B., *Profesor Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948). Ostatnie lata życia*, Warszawa 1994.
7. *Jaxa-Bykowski Ludwik Ferdynand (1881–1948)*, [w:] *Poczet członków Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, pod red. A. Pihan-Kijasowej, Poznań 2008, s. 195.
8. Malinowski A., *Ludwik Jaxa-Bykowski. Pedagog – przyrodnik – antropolog*, „Prace Naukowe. Kultura Fizyczna/Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie”, 2001, 4, s. 145–153.

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	pozycja inwentarza
I. Materiały twórczości naukowej	1–11
A. Opracowania, artykuły, referaty	1–5
B. Wykłady	6–7
C. Materiały warsztatowe	8–11
II. Materiały działalności organizacyjno-naukowej, biograficzne	12–17
III. Korespondencja wpływająca, materiały o twórcy spuścizny, załącznik	18–20

I. MATERIAŁY TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ

A. Opracowania, artykuły, referaty

1. *Wskazówki metodyczne do zajęć praktycznych z dziedziny psychologii*
Publikacja
1925, druk, sz., s. 59
2. *Lwowska młodzież szkolna w świetle badań eksperymentalnych*
Opracowanie
Ok. 1936, rkp., masz., kkp., l., k. 54
3. *Zasady pedagogiki doświadczalnej ze szczególnym uwzględnieniem szkoły polskiej*
Fragmenty opracowania
1946, masz., l., k. 158
4. *Dydaktyka, szkolnictwo wyższe, biografistyka*
Artykuły
1946–1947, b. d., rkp., masz., l., k. 93, zob. aneks 1
5. *Nasza młodzież przed wojną i dziś*
O rehabilitację Komeńskiego
Wychowawcze znaczenie morza
Referaty
B.d., masz., l., k. 15

B. Wykłady

6. *O biometrii i zależności wiedzy od warunków*
Materiały do wykładu
B.d., masz., l., k. 32
7. *Estetyka i pedagogika eksperymentalna*
Notatki do wykładów
B.d., rkp., l. i sz., k. 144

C. Materiały warsztatowe

8. „Do kogo chciałbym być podobny i dlaczego?”
Omówienie ankiety
B.d., rkp., masz., l., k. 6
9. *Typy woli – temperamenty*
Omówienia ankiet, pytania i odpowiedzi
B.d., masz., l., k. 9
10. *Pedologia*
Dane szacunkowe i obliczenia
1947–1948, rkp., masz., l., k. 34
11. *Literatura*
Wypisy
B.d., rkp., masz., l., k. 36

II. MATERIAŁY DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACYJNO-NAUKOWEJ, BIOGRAFICZNE

12. Uniwersytet Poznański
Oceny prac, regulamin, okólnik, sprawozdanie, tekst przemówienia,
korespondencja
1946–1947, rkp., masz., l., k. 18
13. Dokumenty osobiste, działalności zawodowej i naukowej
Legitymacje, świadectwa, nominacje, powołania, odwołania
1904–1947, rkp., masz., druk., j. niem., pol., l., k. 54
14. Proces karny
Dokumenty dotyczące sprawy
1948, masz., l., k. 10
15. *Historia kołka w płocie*
Zapiski pamiętnikarskie
1944–1947, rkp., l., k. 50
16. *Pierwsze dni wojny 1939 r.*
Ze wspomnień o Stefanie Dąbrowskim
Ks. Karol Czesznak (kilka wspomnień osobistych z czasów młodości)
Wspomnienia
1947, b. d., rkp., masz., k. 25
17. Materiały gospodarcze, finansowe
Zaświadczenia, wnioski, karty żywnościowe, pokwitowania, uposażenie
służbowe, notatki, korespondencja
1939–1948, rkp., masz., druk., j. niem., pol., l. i sz., k. 35

III. KORESPONDENCJA WPŁYWAJĄCA, MATERIAŁY O TWÓRCY SPUŚCIZNY, ZAŁĄCZNIK

18. E. Dębicka
Komitet Fundacji Orkiestry dla 14-go Pułku Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego
Fultynówna Janina, Rogowska Ludwika,
Stojanowska Wanda
Szeligowska Jadwiga
Szlapak Eugeniusz
Korespondencja wychodząca i wpływająca
1946–1948, rkp., masz., masz. pow., druk., l., k. 13, fot. 1
19. Ludwik Jaxa-Bykowski
Nekrolog, artykuły
1948–2008, b. d., kkp., druk., l., k. 30
20. *Księga pamiątkowa I. Gimnazjum Państw. im. Mieczysława Romanowskiego w
Stanisławowie*
1929, druk., l., s. 223

ANEKS 1

J. 4. Dydaktyka, szkolnictwo wyższe, biografistyka

- 1) *Edward Niezabitowski jako nauczyciel i wychowawca*, 1946?
- 2) *Ś. p. Karol Stojanowski*, 1947
- 3) *Dydaktyka i metodyka prowadzenia studiów pedagogicznych w szkołach akademickich*, b. d.
- 4) *Metodyka ćwiczeń praktycznych*, b. d.
- 5) *Nauka o demokracja*, b. d.
- 6) *Praca przyrodników polskich na polu wychowania i pedagogiki*, b. d.
- 7) *Studium Akademickie a zawody akademickie*, b. d.
- 8) *Zadania studenta polskiego w dobie obecnej*, b. d.
- 9) *Uwagi o szkolnictwie wyższym*, b. d.